

4P
A72

P-У

1559/-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ.М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

АНТОНЕНКО Світлана Володимирівна

СИНТАКТИКО-СТИЛІСТИЧНА СТРУКТУРА ЕПІСТОЛЯРНОГО
ТЕКСТУ /на матеріалі листів О.С.Пушкіна/

Ю.02.01 - Російська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

Київ - 1995

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310688

Дисертація є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі російської мови філологічного факультету Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
ІВАНОВА ЛЮДМИЛА ПЕТРІВНА

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
МАМАЛИГА АНАСТАСІЯ ІВАНІВНА
кандидат філологічних наук
КОНОВАЛОВА ТЕТЯНА ІВАНІВНА

Провідна організація – Київський лінгвістичний університет

Захист дисертації відбудеться " 26 " червня 1995 р.
о _____ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
К ІІЗ.01.03 в Українському державному педагогічному університеті
ім.М.П.Драгоманова за адресою: 252030, м.Київ, вул.Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.
Автореферат розіслано " 26 " червня 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради *Виниць* Г.П.ВИШНЕВСЬКА

Проблема організації тексту і конституюючих його одиниць та визначення місця тексту як лінгвістичної категорії в семіотичній системі є однією з актуальних і досить активно розробляється у сучасній лінгвістиці.

За останній час мовознавство збагатилось значним досвідом багатоаспектного аналізу тексту, за яким закріплений статус вищої комунікативної одиниці /Т.ван Дейк, М.В.Нікітін/.

Текст визначається як деяка упорядкована сукупність речень, об'єднаних різними типами лексичного, логічного й граматичного зв'язку, здатна передавати певним чином організовану інформацію. Текст - це складне ціле, що функціонує як структурно-семантична єдність /В.А.Тураєва/.

Тематика досліджень у галузі лінгвістики і лінгвостилістики тексту з кожним роком розширюється. Окремі мовознавці /Н.А.Купіна, Л.М.Мурзін/ висунули гіпотезу про існування надтекстового рівня. Отже, в ієрархії одиниць мовної системи текст не є найвищою одиницею; очевидно, існують одиниці більш високого рангу, до яких відноситься надтекст. Під надтекстом розуміється "сукупність висловлювань, текстів, обмежена темпорально й локально, об'єднана змістом і ситуативно, яка характеризується цілісною модальною настановою, достатньо визначеними позиціями адресанта і адресата, з особливими критеріями нормального/анормального" /Н.А.Купіна/.

Якщо прийняти твердження Л.М.Мурзіна про те, що "культура взагалі існує у формі текстів - знакових творів духовної діяльності людини", то вищим елементом відносно надтексту повинна стати культура.

Питання організації тексту і конституюючих його одиниць лишається актуальним, оскільки поки не визначені особливості текстів різної функціонально-стилістичної приналежності.

Епістолярний текст /ЕТ/ є найменш вивченим, хоча й характеризується параметрами текстуальності, властивими іншим різновидам тексту, і в той же час має специфічні риси: відносно жорстку структуру, особливості використання мовного матеріалу епістолярного стилю /ЕС/. Не останню роль у формуванні тексту відіграє ситуація - роз'єднаність комунікантів у часі й просторі, а також фактор адресата.

Актуальність дослідження обумовлена, з одного боку, невирішеністю проблеми кваліфікації епістолярного тексту як лінгвістичної одиниці в ієрархії мовних одиниць, необхідністю виявлення

особливостей його функціонування в рамках епістолярної культури певної епохи і ролі мовної особистості.

Дослідження проводиться з метою виявлення особливостей епістолярного стилю, визначення його місця в системі функціональних стилів та встановлення характерних елементів синтактико-стилістичної структури епістолярних текстів О.С.Пушкіна.

Поставлена мета реалізується шляхом розв'язання таких завдань:

1. Виявлення і опис моделей синтаксичних конструкцій, надфразових єдностей /НФЄ/, речень, категорій зв'язності, одиниць усіх рівнів мови, які характеризують епістоли О.С.Пушкіна.

2. Дослідження прагматичного аспекту листів з урахуванням взаємодії автора і адресата.

3. Визначення структурно-семантичної організації текстів листів.

4. Виявлення стильових факторів у структурі епістолярного тексту.

5. Проведення лінгвістичного аналізу стилізованих /у художніх творах/ листів О.С.Пушкіна у зіставленні з оригіналами.

Матеріалом дослідження були: тексти листів О.С.Пушкіна, написані російською мовою у період з 1816 по 1837 р.р.

Вибір об'єкта дослідження зумовлений такими факторами:

1. Листи, призначені автором адресату, відбивають як загальні закономірні ознаки розміщення мовного матеріалу, так окремі індивідуальні.

2. Тексти листів О.С.Пушкіна відзначаються сюжетною організованістю, підпорядковуються законам, властивим його художній спадщині /Я.Л.Левкович/.

Дослідники творчої спадщини О.С.Пушкіна відзначають вплив особи поета на формування і розвиток ЕС, який посідав особливе місце у функціонально-стилістичній системі мови ХІХ ст. і був не лише засобом передачі інформації, але й являв собою елемент літератури. Крім того, помічено вміння автора пристосовуватися до адресата і відтворювати його образ /Є.А.Ляцький/, відзначено також вплив художньої творчості поета на його епістолярій і навпаки /Г.О.Винокур/.

У роботі представлено результати лінгвістичного аналізу листів, написаних автором офіційним особам /Миколі І, О.Х.Бенкендорф/; побутових /братові, дружині, близьким друзям/; листів, у

яких наявні елементи художності і публіцистичності /П.О.Плетньову, І.С.Тургеневу, О.О.Дельвігу/; стилізованих листів, основою аналізу яких є художні твори: ("Роман в письмах", "Марія Шонинг", "Повести покойного Ивана Петровича Белкина"). У зазначених творах автор репрезентує листування людей, які належали до одного з них кола; власне листи О.С.Пушкіна та його вигаданих героїв збігаються за часом написання; стилізовані листи і листи письменника близькі за тематикою, отже, в них знайшла відображення епістолярна культура першої третини ХІХ ст., втілена в художню форму.

Методи дослідження обумовлені метою і завданнями роботи. Основним методом є описовий із частковим використанням методу статистичної обробки матеріалу та елементів порівняльного і функціонального методів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в лінгвістичній науці епістолярна спадщина О.С.Пушкіна стала об'єктом багатогранного аналізу з позицій лінгвістичної стилістики тексту; здійснена спроба опису синтактико-стилістичної структури ЕТ з позиції інтеграції певних лінгвістичних і екстралінгвістичних відношень, виявлені особливості побудови НЧЕ, система засобів зв'язності, а також інші способи їх вираження в епістолярному тексті.

Прагматичні характеристики ЕТ, виявлені в результаті дослідження, дають можливість трактувати зміст листа і його синтаксичне втілення залежно від цільової настанови автора і фактора адресата.

Теоретична значимість дослідження полягає в тому, що його результати сприятимуть поглибленню знань про особливості структуривання текстів різного стилістичного призначення; по-новому дозволять визначити своєрідність ЕС і його місце в системі функціональних стилів. Результати дослідження можуть стати фрагментом теорії прагматичного і семантичного синтаксису, а також теорії функціональної стилістики.

Практичне значення роботи визначається тим, що результати спостережень і аналізу можуть бути використані при читанні курсів стилістики, синтаксису, історії російської літературної мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту, а також сприятимуть формуванню навичок культури мовлення в учнів шкіл, ліцеїв, гімназій.

Апробація роботи. Результати дослідження повідомлялись у доповідях на щорічних звітних наукових конференціях викладачів і

аспірантів кафедри російської мови Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова /1989-1994 р.р./, на регіональній науковій конференції "Творча спадщина В.І.Леніна і розвиток східнослов'янських мов" /Львів, 1990/, регіональній науковій конференції "Изучение творческого наследия проф.Г.О.Винокура" /Київ, 1991/, міжнародній науковій конференції "Национально-культурный компонент в тексте и языке" /Мінськ, 1994/. Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладені в семи публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списків джерел і використаної літератури та додатків.

У вступі обгрунтовано актуальність теми, розглянуто стан наукового вивчення проблеми, визначено предмет, мету, завдання і методи дослідження, охарактеризовано матеріал, відзначено наукову новизну і передбачувану теоретичну і практичну значимість роботи.

Перший розділ "Лінгвістичні особливості епістолярного тексту" присвячено дослідженню проблеми кваліфікації епістолярного стилю/жанру, епістолярного тексту як форми реалізації епістолярного стилю .

Результати дослідження структури, засобів зв'язку та інших особливостей текстів різної функціональної приналежності без урахування специфіки ЕТ не можуть бути повними. ЕТ практично не був об'єктом комплексного аналізу. Розглядалися лише окремі його аспекти: синтаксичний /А.І.Сумкіна/, лексичний /І.А.Іванчук/, стилістичний /О.Б.Сиротиніна, Л.М.Кецба, О.М.Ножкіна, С.М.Седова та ін./.

Епістолярний стиль на початку ХІХ ст. зазнав певних змін, викликаних його особливим статусом, оскільки ЕС являв собою етнокультурне явище і значною мірою розширював межі комунікації.

Листування Пушкіна припадає на той період, коли панування дружнього листа сприяло становленню норм літературної мови, що, у свою чергу, впливало на стилістичну диференціацію мовних засобів.

Якщо в ХІХ ст. основною стилістичною опозицією у межах літературної мови було протиставлення "книжне - розмовне", то у наш час ситуація змінилась: "у ролі членів стилістичної опозиції можуть виступати характерні елементи будь-яких двох стилів, оскільки

кожен функціональний стиль створюється як самостійна стилістична реальність. І це значно ускладнює картину сучасного мовного функціонування і розвитку, робить літературну мову поліфункціональною і поліфонічною, яка має ніби декілька стилістичних реєстрів" /Г.Я.Солганик/.

Враховуючи стилістичну змінність ЕС в структурно-стилістичному аспекті, сучасні мовознавці по-різному підходять до розв'язання проблеми ЕС і визначення його місця в системі функціональних стилів: заперечують його існування, розглядають як синтез жанрів; стилів /С.І.Прохоров/; співвідносять його з поняттям жанру /Т.П.Зоріна, Г.С.Журавльова/; виділяють його в системі функціональних стилів або з певними застереженнями, або розглядають його як підстиль розмовного стилю /О.Б.Сиротиніна, Є.Г.Єліна, О.М.Ножкіна/.

Рівнобачність підходів учених до питання про ЕС як особливу мовну систему зайвий раз підтверджують актуальність проблеми, що розробляється. Зусилля дослідників спрямовані на те, щоб аргументовано довести можливість існування ЕС в системі функціональних стилів як самостійної мовної реальності, яка має свої особливості.

Спирарчись на дослідження О.І.Сфідмова, Л.М.Кецби, О.М.Ножкіної, С.М.Седової і поділяючи у більшості випадків їх погляди, вважаємо можливим виділити ЕС в системі функціональних стилів на підставі як екстралінгвістичних факторів, так і інтралінгвістичних засобів, які традиційно характеризують функціональний стиль як самостійну одиницю.

До екстралінгвістичних факторів ЕС відносяться: ситуація роз'єднаності комунікантів у часі і просторі, прагнення до особистісного спілкування носіїв мови, які володіють певною сумою знань про світ.

Подібно до інших функціональних стилів ЕС обслуговує сферу спілкування у відповідності з метою висловлювання та прагматичною настановою автора - регулює стосунки між людьми і, отже, виконує певні комунікативні функції.

Основною функцією ЕС, на наш погляд, є функція повідомлення у процесі особистісного опосередкованого спілкування.

Залежно від ситуації на основну функцію ЕС накладаються особливості як побутових, так і суспільних відношень, які впливають на характер листування. Завдяки ситуативній обумовленості ЕС наближається до інших функціональних стилів.

До інтралінгвістичних засобів ЕС відносяться:

1. Наявність композиційної рамки ЕТ, закономірне розміщення мовного матеріалу.

2. Специфічні мовні засоби на різних рівнях мови:

- на фонетичному - стилізоване відтворення мовлення;

- на словотвірному - помітне тяжіння до оказіоналізмів, але іншого характеру, ніж у розмовному мовленні;

- на лексико-семантичному рівні виділяються тематичні групи слів, пов'язані з процесом писемної комунікації;

- дієслова /писать, отвечать, получать, посылають та ін./;

- іменники /посылка, письмо, ответ, послание/;

- прислівники - переважно із часовим значенням /вчера, сегодня, завтра, вечером, утром, скоро/;

- на морфологічному - дієслова І і 2 особи однини й множини;

- синтаксичний рівень являє собою синтез розмовних і книжних конструцій.

3. Політематичність і фрагментарність НФС, що входять до ЕТ.

Перелік цих лінгвістичних особливостей не є вичерпним. У дослідженні знайшли відображення не лише прийняті лінгвістами твердження, а також власні спостереження.

Враховуючи внутрішньостильове варіювання ЕС, вважаємо можливим виділення як диференційних ознак ЕС маргінальних /перехідних/ зон, оскільки існують тексти, що займають, на нашу думку, позицію між офіційно-діловим і художнім, художнім і розмовним стилями. Пограничність мовних одиниць і є характерною рисою ЕС.

Важливу роль для ЕС відіграє прагматичний аспект. Виходячи із специфіки ситуації, коли відсутня можливість перепитування, уточнення, комуніканти повинні володіти певною загальною сумою знань, щоб акт комунікації відбувся.

До характерних ознак ЕС відносять діалогічність листів, оскільки лист завжди двомірний: він відображає зв'язок комунікантів - виходить від автора і орієнтується на адресата.

Своєрідність структури ЕС відбиває стилістичні кореляції його з іншими функціональними стилями, що впливає на набір жанрів і піджанрів. Відповідно до конкретної цільової настанови в ЕС можна виділити жанр власне листа /листи реальної особи реальному адресатові/; жанр листів письменників /об'єднуються на основі професійної приналежності і їх індивідуальної установки на засо-

би вираження/; літературний жанр листів /стилізовані листи/, в якому використовується весь арсенал мовних засобів ЕС і який розглядається як жанр епістолярної прози з елементами художності. Кожен жанр має два піджанри: приватний офіційний лист і приватний неофіційний лист.

Виділення літературного жанру листів у структурі ЕС і наявність не лише властивих епістолярному тексту мовних одиниць, але й зображувально-виражальних стилістичних засобів, притаманних художньому тексту, дозволяють визначити місце ЕС між розмовним і художнім стилями, оскільки власне листам і стилізованим листам властиві елементи розмовності /вживання розмовної і просторічної лексики, переважання простих і безсполучникових складних речень/ і художності /наявність мовних засобів створення образності, експресивність синтаксису/, що утворює маргінальні зони в епістолярному тексті.

Репрезентацією епістолярного стилю є епістолярний текст, що являє собою систему мовленнєвої комунікації, елементи якої перебувають у синтагматичних, парадигматичних, ієрархічних відношеннях. Всі елементи ЕТ взаємодіють один з одним: добираються граматичні форми слів, формуються словосполучення, які розташовуються у певному порядку, речення входять до складу одиниць більш високого рівня - надфразьвих одиниць, які у свою чергу є частиною фрагмента ЕТ.

Під епістолярним текстом, за визначенням Є.І.Комарової, розуміється "результат мовотворчого процесу, закріплений у певній семантико-смісловій структурі, обумовлений комунікативною інтенцією, та об'єктивований у вигляді писемного звернення автора до конкретного реципієнта, поєднаного з ним перцептивною спільністю соціального середовища, контактів, суспільних норм поведінки".

Епістолярний текст двомірний, оскільки виступає як самостійна лінгвістична одиниця і як феномен культури. ЕТ одночасно є також і закритою /має початок і кінець/, і відкритою системою /входить до складу більш широких системних утворень - надтексту/. Елементи системи, найменшою одиницею яких є епістолярний текст, у надтекстовому рівні розташовуються таким чином: ЕТ → ідіостиль листів → ідіостиль письменника /вся творчість/ → сума ідіостилів /наприклад, листування О.С.Пушкіна і його друзів/ → надтекст → епістолярна культура першої третини ХІХ ст. → російська культура ХІХ ст. → частина світової культури.

У структурі епістолярного тексту виявляється його діалогічність, зумовлена узусом його функціонування. Мовлення автора звернене до певного адресата і передбачає відповідну мовленнєву реакцію. Смыслова єдність ЕТ зумовлена композиційними рамками. Елементи структури ЕТ залежать один від одного і вступають у текстуальні зв'язки. Структура ЕТ представлена такими елементами: звертання, привітання /виражені вокативними реченнями/ → речення → НФЄ → Фрагмент ЕТ → прощання → ЕТ.

Другий розділ "Синтактико-стилістична структура епістолярного тексту". Різні стилістичні кореляції епістолярного стилю з іншими функціональними стилями дають підстави аналізувати ЕТ у залежності від його стилістичної співвіднесеності з будь-яким іншим стилем.

У цьому розділі досліджується структура епістолярних текстів О.С.Пушкіна, які співвідносяться з офіційно-діловим, публіцистичним, художньо-белетристичним, розмовним стилями, зв'язується своєрідність як організації тексту та його компонентів /НФЄ/, так і особливості ідіостилу листів Пушкіна.

Структура тексту трактується у плані виділення "фразових єдностей і тематичних ліній, що являють собою поверхневу структуру", а під глибинною структурою розуміється "опис засобів зв'язку, які цементують текст в єдине ціле" /В.А.Бухбіндер/.

Епістолярні тексти – репрезентанти епістолярного стилю, що співвідносяться з публіцистичними, художніми, розмовними текстами, мають з ними як спільні, так і відмінні риси. Сюжетна організація і особлива роль "образу автора" зближують ЕТ з художнім і публіцистичним текстами. Разом з тим попередня продуманість ЕТ, тричленна компонентна структура ЕТ та функції ЕТ відрізняють епістолярний текст від розмовного.

У структурній організації ЕТ різної функціональної співвіднесеності простежується варіативність її елементів. Тричастинна композиція властива листам, які співвідносяться з діловим стилем: у ЕТ, які співвідносяться з іншими функціональними стилями, деякі обов'язкові елементи іноді опускаються, що можна розглядати як особливість ідіостилу автора. В цілому ЕТ мають відносно жорстку структуру, що зберігає всі свої елементи /звертання, середню частину, прощання/.

Політематичність ЕТ відбивається на семантичній організації листа, оскільки в ЕТ утворюється декілька номінаційних ланцюжків, що вказує на особливості ідіостилу автора листа.

Спосіб вираження номінаційних ланцюжків в ЕТ менш різноманітний, ніж у художньому тексті. Типовими є такі схеми: іменник - займенник - займенник /Плетнев - ты - ты; Вульф - он/; іменник - субститут, виражений займенниковим повтором, словосполученням, словом-синонімом, зрідка метафорою, перифразом /мой друг, - ты, мой ангел, - ты/.

Первинна номінація, на нашу думку, завжди виступає ядром семантичного поля ЕТ, а в навколоядерній зоні зустрічаються синоніми, словосполучення; до ближньої периферії входять мовні засоби вираження образності. Особливо яскраво це проявляється в ЕТ, що мають у своєму складі елементи публіцистики, художності /ядро - Раевский; навколоядерна зона - человек с ясным умом, герой, попечительный друг, милый, ласковый хозяин; ближня периферія - человек без предрассудков, свидетель Екатериненского века, слава русского войска, памятник 12 года.

Характерним типом зв'язку речень у НСЄ і НСЄ між собою є ланцюжковий зв'язок, засобами вираження якого є слова - синоніми, займенники, словосполучення тощо /Кавказский край, завоеванная сторона/. В ЕТ, які співвідносяться з розмовним стилем, спостерігається послаблення структурно-семантичних зв'язків, що у свою чергу призводить до збільшення імпліцитних зв'язків. ЕТ характерні й інші типи зв'язку - дистантний та опосередкований, однак вони частіше зустрічаються в текстах, співвідносних з розмовним текстом і художнім, рідше - з текстами, що містять елементи публіцистики, ще рідше - в ділових ЕТ.

Специфіка функціонування мовних засобів ЕТ залежить від особливостей ЕС, що дозволяє співвідносити ЕТ з іншими різновидами текстів. Приватний офіційний лист характеризується певною стандартизацією мовних засобів: /Милостивый государь, уведомляю Вас, почтеннейше благодарю, соизвольте преподнести/. В ЕТ, які співвідносяться з художніми, розмовними і публіцистичними текстами, спостерігається вживання різноманітних стилєвих пластів з перевагою розмовної лексики, в тому числі просторічної в ЕТ, яким властиві елементи розмовності й художності /радуюсь, обнимаю братски, харя, сдуру, болтай/, метафор, перифраз, поетизмів - у текстах з елементами художності й публіцистичності /воскреснем из пепла, оббитый лаврами, возрождающийся Феникс, ангел, муза/. Специфіка синтаксису ЕТ виявляється у синтезі розмовних і книжних конструкцій та в закріпленні окремих типів речень за певною ком-

позиційною частиною. Вокативні речення, як правило, розташовуються в зачині НФС або на початку тексту, питальні /А где Кюхельбекер?; Поклон твоим/ найчастіше зосереджені в кінці ЕТ. Книжні конструкції /отдельная вера, отдельный язык, независимость книгопечатания, с одной стороны просвещение, с другой - глубокое невежество, - все покровительствовало вольнолюбивым патриотам - все купцы, все духовенство до последнего монаха в обществе, которое ныне торжествует/.

Фактори, які визначають стиль ЕТ, зумовлені ситуацією та функцією, що відбивають екстралінгвістичну природу ЕС. Інтралінгвістичні параметри ЕС характеризують його як мовну реалію, яка має власні лінгвістичні засоби на всіх рівнях мови: на фонетичному - вживання графонів /музика, старам стала и умом плохам, Пушкина/; на лексичному - наявністю лексем, які функціонують у листуванні /Жду ответа, но плохо надеюсь, На прошедшей почте /виноват с Долгоруким/ я писал к отцу, а тебе не успел; Катенин ко мне писал, но не знаю, получил ли мой ответ; Посылаю вам мои бессарабские бредни/; на словотворчому - функціонуванням оказіоналізмів /Гнедичеве Гнедичу, альманашник, кюхельбекерно/. Словотворчі оказіоналізми Пушкіна нерідко метафорично мотивовані власним ім'ям і в ЕТ вживаються у значенні "робиш так, як той, ім'я якого названо похідною основою": /оделькопничаешь, воейковствуешь від Оделькоп, Воейков/.

На морфологічному рівні спостерігається широке використання особових займенників I та 2 особи, а також дієслів I та 2 особи однини та множини і родових дієслівних форм, що відбивають особливості акту комунікації. Морфологічною ознакою є також наявність присвійних займенників, що визначають особистісний характер листа.

У вживанні прикметників можна відзначити перевагу повних членних форм над короткими нечленними; наявність прикметників вищого ступеня властива листам офіційно-ділового характеру, тон яких вимагає уживання елятивних форм типу милостивейший, глубочайший, высочайший та ін., що є типовими для ЕС ХХ ст. Поряд з прикметниками вищого ступеня в офіційно-ділових листах досить часто зустрічаються слова почтенный, милостивый, любезный та ін.

В ЕТ Пушкіна дуже часто вживається прикметник милий, однак значення його певною мірою нівелюється, оскільки він може бути вжитий як по відношенню до приятеля, так і до супротивника.

В ЕТ спостерігається також своєрідність використання власних

назв. Їх можна розділити на дві великі групи: до першої входять географічні назви /Мекка, Одесса/, імена письменників, героїв художніх творів /Байрон, Онегін/, назви журналів і творів /"Телеграф", "Фонтан"; до другої - власні назви, які називають осіб, адресатів Пушкіна. Характерною рисою ЕС є вживання прізвищ, ініціалів осіб. Але це не впливає на акт комунікації: і автор, і адресат знають, що за чим приховується. Особливо часто використовував Пушкін прізвиська у ранніх листах під час активного листування з "арзамасцями". Тут знаходимо: Нестор Арзамаса, грозный Вот, Шапель Андреевич, Асмодей та ін. Зазначимо, що використання прізвищ характерне лише для листів, що співвідносяться з розмовним та художнім стилями, в офіційному стилі, як відомо, їх наявність неможлива. У листах до офіційних осіб традиційно звертались на ім'я та по батькові, наприклад: Милостивейший государь Александр Христофорович!

У ЕТ широко представлені прислівники. Спостереження дозволяють уточнити лексико-граматичний розряд уживаних в ЕТ прислівників - це обставинні, просторово-часові прислівники /Сейчас, мой ангел, получил я твое письмо от І-го мая... Сейчас /в пять часов/ - сидела у меня тетка, она тебя целует. Послезавтра обедаю у Спасского и буду на тебя жаловаться/. Прислівники використовуються для опису ситуації, яка підготовляє адресата до сприйняття описуваної події, місця тощо.

Матеріалізація мовної особи /у цьому випадку О.С.Пушкіна/ виявляється у його ідіостилі, в якому відбиваються загальні риси ЕТ як етнокультурного явища та індивідуальні - властиві авторові листів.

У ЕТ Пушкіна спостерігається зміна узуально-стилістичної сфери лексики. Характерним для його стилю є використання просто-річної, зокрема лайливої лексики. Брутально-фамільярний тон листів підкреслюється використанням слів: хват-баба, оскоромился, дотацился, одурею, свинство, свинский Петербург, какова бабенка, уши выдрать.

Інтимність, теплота стосунків виражається уживанням слів зі зменшувальними суфіксами: голубушка, уменькая, миленькая, детушки, поряд з якими зустрічаються й лайливі слова: дура, хая, рожа /в листах до В'яземського і до дружини/.

Особливістю листів Пушкіна є використання поетизмів, що за визначенням Г.О.Винокура, характеризується як особливий стиль

мовлення, який відображає традицію мовного вживання. Характерним для поезії є використання опоетизованих словосполучень: дух смиренномудрия, дух любви, поэзия мрачная, богатырская.

Лексеми муза, ангел, лира, глас переосмислюються в епістолярії Пушкіна і не мають того відтінку урочистості, піднесеності, яка властива їм у його творах. Їх роль в ЕТ зводиться до вираження оцінювальної характеристики певної особи чи предмета з позитивного боку /Разделяю любовь к непорочной музе Баратынского; Мой ангел, сейчас послал я и графу Литте/.

Використання Пушкіним прислів'їв і приказок, цитат, крилатих висловів є характерним для листів, які співвідносяться з розмовним стилем. У своїй художній творчості автор часто використовує прислів'я для створення колориту, характеру героя /див., наприклад, "Станционный смотритель", "Капитанская дочка", "Дубровский" і ін./ . В епістолярній прозі вони є відображенням авторських уподобань щодо використання "народної мови", яка так захоплювала поета. В листах О.С.Пушкіна прислів'я та крилаті вислови вживаються як у їх первинному варіанті, так і в трансформованому. Наприклад: в чужом пиру похмелье - не хочу охмелить тебя в этом пиру; Кюхля не был славянин - а охмелел в чужом пиру; Метать бисер перед Репетиловыми; Метать бисер перед публикой; Ты барахтайся в грязи отечественной и думай; Отечества и грязь сладка нам и приятна.

Часто зустрічаються стійкі фразеологічні сполуки типу спустя рукава, слушать в оба уха, упаду как снег на голову.

Епістолярному стилю О.С.Пушкіна характерне використання спеціальних зображувально-виражальних засобів - найчастіше порівнянь, метафор, перифраз - з метою створення стилістичного ефекту. Так, у листах Пушкіна слово "ссылка" не вживається, оскільки в різні періоди листування автор знаходить різноманітні способи вираження цього поняття за допомогою перифрази - полуденный воздух краев чужих, бессарабский пустынный /про своє становище на заслання/. Досить часто перифраз використовується для номінації особи: пустынный-римфоллет /про себе/, преображенный приятель /Катенин/, христолюбивый пастырь поэтического стада /про Тургенева/. Часто за перифразованими сполученнями ховається авторська іронія - старинная моя приятельница, старушку можно и должно обмануть /про цензуру/; платье, шитое по заказу вашему на "Руслана и Людмилу", прекрасно /про критику/.

Використання метафор, порівнянь більш характерне для листів, які містять елементи публіцистики і художнього стилю. Їх функціонування в листах доповнює смислову та емоційну інформацію, сприяє створенню образної, влучної характеристики певної особи або явища. Наприклад: Здесь такая каша, что хуже всякого киселя; как мог ты сойти в арену вместе с этим хилым кулачным бойцом - ты сбил его с ног, но он облил бесславный твой венок кровью, желчью и сивухой.

Особливого значення набуває і словесна гра в листах розмовного характеру. Розміщення мовних одиниць в ЕТ надає додаткових експресивно-емоційних відтінків висловлюванню. Часто О.С.Пушкін вживає поряд слова, які належать до різних стилів, що створює комічний ефект. Причому використовує він цей прийом не до всіх адресатів, а лише до дружини, В'яземського, Вульфа, брата: у Жуковського понос поэтический хоча і прекратился, однак он все еще... испражняется гекзаметрами; женщин мало, много шампанского; Нащокин провожал меня шампанским, женой и молитвами.

До індивідуальних стилістичних особливостей синтаксису листів Пушкіна можна віднести опорне речення, яке в тексті є сюжетотвірним, а з точки зору граматики - семантичною і граматичною домінантою або НФЄ, або тексту. Такі речення, як правило, автор використовує в зачині листа або на початку змістової частини, і вони можуть актуалізувати або весь текст, або певний тематичний ланцюжок НФЄ. За структурою, як правило, вони є простими реченнями. Наприклад: отвечаю тебе по порядку; Теперь вот тебе всепокорнейший отчет; Буду отвечать тебе по пунктам; Теперь выслушай мой журнал.

Аналіз прагматичного аспекту епістолярних текстів О.С.Пушкіна показує, що при створенні ЕТ важливу роль відіграє пресуппозиція, оскільки комуніканти роз'єднані у просторі й часі. Без урахування того, що адресант і адресат мають спільні фонові знання, адекватність інтерпретації епістолярного тексту неможлива.

У вживанні авторських найменувань /"арзамаська мова", окремі географічні назви, міфологічні образи і т.п./ знаходить відображення не лише установка адресанта на конкретного адресата, але й приналежність ЕТ до надтекстового рівня, яким, зокрема, є епістолярна культура.

Пріоритетність стильового фактора яскраво проявляється при аналізі стилізованих листів, у яких автор орієнтується на існуючі

норми написання власне листів. Фактор адресата впливає на вибір мовних засобів, однак цей факт, за нашими спостереженнями, є вторинним.

У третьому розділі "Лінгвостилістичні особливості тексту жанру епістолярної прози" обґрунтовується схожість і відмінність між власне листами і літературними листами, визначаються стилі-утворюючі фактори ЕС, які виявляються в художніх текстах /ЕХТ/ і які розглядаються як епістолярний жанр.

У процесі дослідження приватних листів Пушкіна була виділена група ЕТ з елементами художності. З одного боку, відзначалась своєрідність вживання лінгвістичних засобів, характерних для ХТ, з другого - були вказані відмінності між ХТ і ЕТ, що дозволило розглядати ЕТ як мовленнєву реалізацію ЕС, збагачену естетичним змістом. Крім того, аналізуючи своєрідність структури ЕС, жанру листів письменника було відведене місце між власне листами і художніми /стилізованими/. Отже, листи письменників посідають проміжне місце між приватним листуванням людей, які не є письменниками, і літературними листами, які відносяться до епістолярної прози.

На думку М.М.Бахтіна, приватний лист належить до простих, первинних жанрів, які склались у результаті безпосереднього спілкування людей, на відміну від вторинних жанрів, до яких належить роман, драма, наукове дослідження тощо. Таким чином, художні тексти, в яких використано форму листів, також відносяться до вторинних жанрів, тобто ЕХТ має ознаки, характерні для художнього тексту.

ХТ прийнято вважати вторинною моделюючою системою, в якій поєднуються відображення об'єктивної дійсності та авторський вислів /З.Я.Тураєва/. Будь-який художній текст спрямований на те, щоб викликати певні емоції у читача. В ХТ відбивається авторське бачення світу, його ставлення до зображуваного. З-поміж інших різновидів тексту ХТ вирізняється наявністю категорії "образу автора", яка виражається за допомогою взаємодії мовних елементів на рівні глибинної і поверхневої структур тексту.

Художній текст містить у собі естетичну інформацію і виконує естетичну функцію.

До числа характерних особливостей ХТ відносяться і його антропоцентричний характер, тобто всі зусилля автора спрямовані на те, щоб створити, розкрити образ персонажа в художньому творі.

В епістолярній прозі засобом створення образу персонажа, часом єдиним, є листи героїв /наприклад, Річардсон "Грандисон", Руссо "Новая Элоиза", Достоевський "Бедные люди"/. Нерідко листи, вплетені автором у канву художнього образу, є самохарактеристикою /наприклад, М.Толстой "Война и мир", В.Каверін "Два капитана" та ін./.

Епістолярним художнім текстам властиві всі атрибути власне листів: структурні елементи /звертання, змістова частина, прощання/, факультативно, як і у власне листах О.С.Пушкіна, є вказівка на місце і час відправлення листа та постскрипту.

Листи Пушкіна, які написані ним від особи своїх героїв, відображають як його власну, так і чужу манеру написання листів. Це виразно простежується при аналізі мовного матеріалу.

Під час лінгвістичного дослідження синтактико-стилістичної структури художніх епістолярних текстів виявляються риси, властиві власне листам О.С.Пушкіна, до яких відносяться: дотримання/недотримання комунікативної рамки ЕТ, політематичність одиниць /НФЕ/, за допомогою яких відбувається формування тексту, лінгвостилістичні засоби.

В ЕХТ Пушкіна знайшли своє відображення думки автора, його естетичні, соціально-історичні погляди, більше того, в стилізованих листах відчутні елементи власного листування з друзями, стилістичні прийоми автора, властиві для його епістолярної спадщини.

Разом з тим, стилізовані листи – це лише форма, жанр, який дозволяє окреслити коло життєвих ситуацій. Фактично стилізовані листи – це ЕХТ, які є лише відображенням об'єктивної реальності. Епістолярний жанр, обираючи формою вираження ЕТ, має з ним як спільні, так і відмінні риси.

Спільні риси ЕТ і ЕХТ:

1/ дотримання композиційної рамки /наявність привітання або звертання, повідомлення, прощання, постскрипту, вказівка на час і місце написання/;

2/ ці типи текстів співвідносяться з діалогом;

3/ ЕХТ невиходить за межі вживання лінгвостилістичних засобів, які властиві ЕТ.

Епістолярні художні тексти, які претендують на відображення реального листування, мають суттєві відмінності, зумовлені екстра-лінгвістичними особливостями стилізованих листів: попереднім обдумуванням ЕХТ, вигаданістю автора і адресата листа, змодельо-

ваністю ситуації, естетичною функцією. ЕХТ в літературному тексті служить засобом створення художнього образу. Власне лист є засобом комунікації, в результаті якої експлікується мовна особистість адресанта.

Імітуючи достовірність листів за формою і змістом, О.С.Пушкін намагається показати у своїх творах неповторний образ героя. В епістолярному романі цей образ створюється за рахунок індивідуалізації листовного спілкування персонажів.

З одного боку, перед читачем постає узагальнений "образ молодого покоління" аристократії перших десятиліть ХІХ ст., оскільки в листуванні чотирьох героїв "Романа в письмах" знаходимо багато спільного в оцінці салонного життя Петербурга і села. З іншого боку, завдяки індивідуальним особливостям стилю листів персонажа авторові вдається передати освітній рівень, коло інтересів, соціальний статус людей, що досягається використанням різноманітних лексичних, граматичних і стилістичних засобів листовного спілкування; в цілому це виражається у манері побутового опису героями ситуації, оточення і т.п.

У листках персонажів використовується в основному нейтральна /міжстильова/ і книжна лексика. Лайлива й просторічна лексика, на відміну від власне листів, відсутня: "Здесь получают журналы, принимают живое участие в их перебранке, попеременно берут обеих сторонам, сядут за любимого писателя, если он раскритикован. Теперь я понимаю, за что Вяземский и Пушкин так любят уездных барышень. Они их истинная публика" /"Роман в письмах"/.

Фразеологізовані вислови, які зустрічаються в стилізованих листах, також відображають естетичні смаки, освітній і культурний рівень героїв. Книжний характер у листах мають такі висловлювання: достоин награды, владычица сердца, благосклонный взгляд, льстит самолюбию, исполнить долг, вооружиться холодностью.

Мова листа друга Белкіна свідчить про його професійну приналежність, вікові дані, деякі риси характеру /ретельність, досвідченість, чуйність/. Стиль листа цього героя багатий на архаїчні звороти, які були характерними для кінця ХУІІІ - початку ХІХ ст. Лист явно тяжіє до офіційного стилю, що виявляється у доборі відповідної лексики і мовних кліше. Наприклад: принужден был отметить барщину, восстановить прежний порядок, довольствоваться своим первым сведением, хозяйственные распоряжения.

Морфологічні особливості стилізованих і власне листів схожі.

В ЕХТ спостерігається також вживання займенників І та 2 особи, присвійних займенників, які вказують на особистісний характер спілкування. Дія виражається переважно дієсловами І та 2 особи. Прикметники у повній формі переважають над короткими. Характерним є вживання прикметника милий у звертанні до адресата. Симптоматично, що автор вживає цей прикметник лише у листуванні героїнь між собою, у той же час в його листах милий функціонує як при звертанні до чоловіків, так і до дружини. Широко використовуються також прислівники з просторово-часовою семантикою, однак в ЕХТ вони зустрічаються значно рідше.

Використання власних імен /ВІ/ в ЕХТ аналогічно функціонуванню їх у власне листах. У стилізованих листах вони представлені іменами реальних /для героя/ людей /Машенька, Анна, Фриц/, письменників /Ричардсон, Ламартик/, персонажів творів, відомих авторові і адресату /Еларнесса, Шарлотта/.

Синтаксична своєрідність стилізованих листів відображає писемне мовлення освічених людей, яке не позбавлене емоційності і тих рис ЕС, які властиві стилю Пушкіна.

Проблема знаменитих родів, їх занепаду в першій половині ХІХ ст. глибоко хвилювала поета. В стилі листів Володимира /"Роман в листах"/ відчувається та ж пристрасть, яка властива і власне листам Пушкіна. ЕХТ характерне переплетіння книжного і розмовного синтаксису, велика кількість питальних і окличних речень. Наприклад: Я без прискорбья никогда не мог видеть уничтожения наших исторических родов; никто у нас ими не дорожит, начиная с тех, которые им принадлежат. Да какой гордости воспоминаний ждать от народа, у которого пишут на памятнике: "Гражданину Минину и князю Пожарскому".

В цілому стилізованим листам властивий книжний стиль викладання.

У висновках подаються основні результати проведеного дослідження, сформульовано загальні висновки, пов'язані з лінгвістичною природою тексту.

Аналіз синтактико-стилістичної структури епістолярного тексту, виконаний на матеріалі окремого функціонального стилю, дозволяє встановити особливості епістолярного тексту як комунікативної одиниці, виділити елементи структури, визначити їх взаємозв'язок і взаємозалежність, засоби зв'язку і категорії текстуальності.

Дослідження мовного матеріалу листів О.С.Пушкіна дає можливість зробити ряд висновків і положень, які виносяться на захист:

1. Епістолярний стиль - це особливий функціональний стиль, який виділяється на основі як екстралінгвістичних /структура, функції, сфера вживання/, так і власне лінгвістичних факторів /взаємозв'язок елементів, структура НФЕ, засоби їх зв'язку, лексико-семантичні характеристики епістолярного тексту/.

2. Співвідносячись з різними функціональними стилями, епістолярний стиль утворює з ними маргінальні /перехідні/ зони, які характеризуються пограничністю мовних одиниць, що беруть участь у формуванні епістолярного тексту.

3. Стилізовані листи є приналежністю епістолярного стилю, хоча й мають ряд специфічних особливостей, зумовлених, насамперед, деякими обставинами /попереднім обдумуванням, вигаданістю автора і адресата/.

4. В системі функціональних стилів епістолярний стиль займає місце між розмовним і художнім стилями, оскільки в ЕТ власне листів і стилізованих листів виявлено функціонування зображувально-виражальних засобів, властивих художньому стилю, і розмовних елементів /вживання розмовної, просторічної лексики, переважання простих і безсполучникових речень, що є особливістю розмовного стилю/.

5. Епістолярний текст - найменша одиниця надтексту; ієрархічно текст органічно входить до утворень більш високого рівня - ідіостилу, який є невід'ємною частиною епістолярної культури певної епохи і культури в цілому як продукту духовної діяльності людини.

Основні положення дисертаційного дослідження викладено в публікаціях:

1. Письма В.И.Ленина как проявление его идиостиля //Творческое наследие В.И.Ленина и развитие восточнославянских языков. Тезисы докл. научн.конф. - Львов, 1990. - С.116-117.

2. Структурно-семантическая организация писем А.С.Пушкина // Формирование и развитие современного русского литературного языка. - Сб. научн.тр. - К.: КГПИ, 1991. - С.43-55.

3. Лингвистический анализ художественного текста /методические указания/. - К.: КГПИ, 1991. - 39 с.

4. Функционирование поэтического языка в письмах А.С.Пушкина //Изучение творческого наследия проф.Винокура Г.О. Тезисы. - К.: КГПИ, 1991. - С.5-7.

5. Проблема епістолярного стилю // Проблеми розвитку психолого-педагогічної науки у науково-технічній творчості молоді. - Переяслав-Хмельницький, 1992. - Ч.І. - С.66-67.

6. Ларін і українське мовознавство // Актуальні питання мовознавства у світлі праць Б.О.Ларіна і Ф.П.Філіна. Тези наук.конф. мовознавців України. - К.: КДПУ, 1993. - С.107-109.

7. Особенности функционирования эпистолярного текста в XIX в. // Национально-культурный компонент в языке и тексте. Тезисы докл.международ.научн.конф. - Минск: Университэцкае, 1994. - Ч.І. - С.108-109.

Антоненко С.В. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - русский язык "Синтактико-стилистическая структура эпистолярного текста /на материале писем А.С.Пушкина/". Диссертацией является рукопись. Украинский государственный педагогический университет им.М.П.Драгоманова, Киев, 1995.

Диссертация представляет комплексное исследование структуры эпистолярного текста в рамках лингвостилистики текста. В работе обосновывается наличие эпистолярного стиля как самостоятельной языковой реалии. Репрезентацией эпистолярного стиля является эпистолярный текст, выступающий в качестве самостоятельной языковой единицы, отражающей закономерность размещения языкового материала, характеризующейся параметрами и категориями текстуальности, наличием специфических единиц связи, письмо обладает особой структурой. Эпистолярный текст является продуктом определенной эпохи и эксплицирует речевые особенности языковой личности.

АНТОНЕНКО С. В. "Syntactic-stylistic structure of epistolary text (based on the material of letters by A.S.Pushkin)

Thesis presented for a degree of Candidate of philological sciences on speciality 10.02.01. - Russian language is defended by the author at the Ukrainian State Teachers' Training University named after M.Dragomanov. - Kiev. - 1995. - Submitted as a manuscript.

The master's thesis is a complex research of structure of the epistolary text from point of view of text linguistics. In this scientific work availability of the epistolary style as

an independent language category is substantiated. Representation of the epistolary style is the epistolary text, being an independent language unit and reflecting regularity of arrangement of language material characterizing by parameters and categories of textuality, specific units of connection having special structure.

The epistolary text is a product of certain ages and it shows speech peculiarities of person's language.

Ключові слова: епістолярний стиль, епістолярний текст, ідіо-
стиль, структура, маргінальні /перехідні/ зони.